

(Publicerat i *Sans – Existentiellt magasin i upplysningens anda* 4/2016 s. 78–9.)

INGVAR JOHANSSON, SIGNERAT:

Marx, marxismen och mänskliga rättigheter

Marx betonade gemenskapsaspekten i människans liv så kraftigt att han tappade bort behovet av individuella mänskliga rättigheter. Tyvärr övertog marxismen detta synsätt, skriver Ingvar Johansson.

John Stuart Mill (1806–73) var en av 1800-talets intellektuella giganter. Karl Marx (1818–83) var en annan. Ingen av dem låter sig pressas in i den arbetsdelning vi i dag ser mellan filosofi, samhällsvetenskap, politik och politisk journalistik. De var på en och samma gång alltihop. Marx, som det här till större delen ska handla om (men jag återkommer till Mill), disputerade i filosofi 1841, var ledande person i Första internationalen under hela dess existens 1864–74, var en lysande politisk journalist (stundtals hans levebröd) och var en av samhällsvetenskapernas grundläggare (storverket *Kapitalet* utkom 1867).

Alla dessa skilda verksamheter bars hos Marx upp av ett djupt förankrat sekulär-humanistiskt patos. Han var en ateist som avskydde förtryck och mänskligt lidande. Hans utopi var ett samhälle där varje individ – men i gemenskap – kunde förverkliga sig själv i kreativt arbete. Trots detta har han paradoxalt nog under 1900-talet varit ikon i ett flertal samhällen och politiska rörelser som fullständigt ignorerat mänskliga rättigheter och politisk demokrati. Hur går detta ihop? Lösningen består i att inse att han trots allt inte var en gigant när det gäller politisk-filosofiskt tänkande kring mänskliga rättigheter och politisk demokrati.

I en av Marx tidiga skrifter förkastar han helt den franska revolutionens deklARATION om mänskliga rättigheter:

Ingen av de så kallade mänskliga rättigheterna går alltså utöver den egoistiska människan, dvs. människan sådan hon som medlem av det borgerliga samhället är inriktad på sig själv, sina privatintressen och sitt privata godtycke men avskild från det allmänna.

Marx likställer här åberopandet av individuella mänskliga rättigheter med egoism. I 2000-talets ideologiska vokabulär betyder det att han tänker identitetspolitiskt. Så tänkte också Hegel, vilken unghgelianen Marx kritiserade för många saker, men inte för hans anti-liberalism. Precis som

dagens identitetspolitiska debattörer, kan han därför felaktigt koppla ihop stöd för individuella mänskliga rättigheter med stöd för egoism. Marx betonar så kraftigt gemenskapsaspekten i människans liv att han tappar bort behovet av individuella mänskliga rättigheter. Tyvärr övertog marxismen detta synsätt.

Förnekandet eller osynliggörandet av mänskliga rättigheter hos Marx och marxismen beror emellertid inte enbart på deras överbetoning av gemenskapsaspekten i människans behovsstruktur. Det grundas också i deras motvilja mot att införa moraliska principer i politiken. I det mycket citerade förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* (1859) skriver Marx:

Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara, utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande.

Detta kan lätt läsas som att människans moral påstås vara helt bestämd av de ekonomiska strukturer och maktförhållanden i vilka hon lever. Och att därför – ur praktisk synpunkt – *inga moralprinciper ska i politiken propageras som universella*. Så har det också uppfattats av många marxister.

Men vad tyckte då Marx själv? Han var ledande i den grupp som skrev Första internationalens stadgar och dess så kallade *Inauguraladress*. Denna inledning till stadgarna kan tyckas motsäga uppfattningen att arbetarrörelsens politik ska hållas fri från moralprinciper. Här deklarerar det om internationalen:

Att alla sammanslutningar och individer som tillhör den ska erkänna sanning, rättvisa och moral som basen för sitt handlande gentemot varandra och gentemot alla människor, utan hänsyn till hudfärg, trosuppfattning eller nationalitet.

Att den erkänner inga rättigheter utan plikter, inga plikter utan rättigheter.

Marx var, som betonas i Sven-Eric Liedmans stora bok *Karl Marx: En biografi* (2015), besatt av sina vetenskapliga forskningsprojekt. Men han var också en mycket praktiskt lagd politiker, och som sådan förstod han behovet av att i politiken växla mellan angrepp, försvar och kompromisser. Och det nyss citerade var från Marx sida en kompromiss. Liedman skriver:

[Marx] medger att han tvingats göra vissa tillägg. Före de tio punkterna [i stadgarna] måste han foga in två fraser om plikt och rätt och en annan om "sanning, moral och rättvisa".

"Men", tillfogar han lugnande [i ett brev till Engels], "de är så placerade att de inte kan göra någon skada."

Försvaren av individuella mänskliga rättigheter och av modern politisk demokrati är i dag intimt förbundna med varandra. Vad säger då Marx om politisk demokrati? Han presenterar aldrig en åsikt som är, för att återigen citera Liedman, ”huggen i sten”. Det mest positiva han sagt om representativ demokrati finns i den nämnda *Inauguraladressen*. Men den innehåller inget försvar för allmän rösträtt, och inte heller ett accepterande av att arbetarrörelsen och borgerligheten bör godta en politisk form där de i princip kan tvingas ha den formella politiska makten växelvis. I adressen står det bara:

Att erövra politisk makt har därför blivit arbetarklassens stora plikt. [...] Den äger en förutsättning för framgång, numerären; men den numerära övervikten gör sig gällande först, när de förenas i en kombination och när kunskapen leder dem.

Marx och de ledande marxisterna på 1800-talet brydde sig inte om att diskutera den allmänna rösträtten på det sätt den sedan 1900-talets början har blivit allmänt debatterad. Om inga andra intellektuella riktningar då heller hade diskuterat den, så skulle naturligtvis Marx och marxisterna kunna vara förlåtna. Men så förhöll det sig inte. Den framväxande socialliberalismen med kvinnosakskämpen John Stuart Mill i spetsen diskuterade problemet.

Marx var väl medveten om Mills existens. Av Marx brevväxling framgår till och med att han gärna skulle velat träffa honom, men så blev aldrig fallet. Min gissning är att Marx inte ville diskutera Mills politiska filosofi, utan endast dennes ekonomiska teorier. Men kanske har jag fel. I tysthet hade Marx kanske börjat fundera över socialliberalismens politiska idéer. Synd att mötet inte blev av. Mill hade kanske kunnat få Marx att bättre tänka igenom sin syn på mänskliga rättigheter och demokrati.